

Ve válečné době, kdy ve všech veřejných místnostech viselo upozornění o zákazu politických rozhovorů, se kultura stala jednou z mála cest, jak mohli Češi vyjádřit svou lásku ke „starým časům“ a své zemi jako takové, přestože slova „český“ a „státní“ zmizela z kina a jevišť – například výraz „kus české půdy“ musel být nahrazen spojením „kus dobré půdy“. Česká kultura utrpěla za války značné ztráty, i když ne tak fatální jako polská. Významní Češi byli podle nacistů německého původu a zdůrazňoval se vliv německé kultury na českou. Žádná německá jména a názvy se nesměly skloňovat, také nebylo dovoleno používat česká jména pro německá města – například Drážďany.

Česká národní identita měla po válce zcela zaniknout, Němci připomínali, že i oslavovaný svatý Václav vložil svou zemi do německých rukou. Heydrich k tomu poznamenal: „Nyní několik slov o propagandě. Podle mého mínění musíme vždy zdůrazňovat památku svatého Václava. Když Češi slaví svatého Václava, musíme ho představit ne jako světce Čechů, ale jako muže, který došel k poznání, že český národ může existovat jen v německém prostoru. Toho musíme psychologicky správně využít. Když Češi oslavují svatého Václava, tedy vlastně dokazují, že on měl pravdu. To je něco, čeho se dá historicky využít.“² Svatováclavská orlice se udělovala českým umělcům, které nový režim toleroval, mezi ně patřili například Max Švabinský a František Hrubín. Jaroslav Seifert, ve víře, že Německo zvítězí, prohlásil, že by Češi měli projevit vděk Říši za její ochranu. Skutečných kolaborantů nebylo mezi umělci mnoho, jednalo se především o fanatického antisemitu Karla Rélíka, jehož protizidovské karikatury byly uspořádány jako výstava *Židobolševismus - nepřítel lidstva* roku 1942 v pražské síni Myslbek.

Když se historik Josef Šusta, sochař Max Švabinský, spisovatel a legionář Rudolf Medek, básníci František Halas, Josef Hora a další sešli při příležitosti uložení Máchových ostatků na Vyšehradě 7. května roku 1939, zdálo se, že pohřbívají celý český národ, jeho historii a kulturu. Vyhlídky do budoucna byly nejasné a pochmurné. Mnoho umělců a intelektuálů zvolilo odchod do exilu, například herecká dvojice Jiří Voskovec a Jan Werich, spisovatelé František Langer a Egon Hostovský, hudebníci Bohuslav Martinů a Jaroslav Ježek, jiní se podíleli na odboji, zejména spisovatelé Vladislav Vančura, Ivan Olbracht a grafik Vojtěch Preissig, ilustrátor časopisu *V boj!*.

Do roku 1944 probíhaly zcela legálně akce jako *Pražské hudební jaro*, *Zlínské filmové žně*, *Měsíc české knihy*, *Národ svým výtvarným umělcům*, nadále působila *Československá akademie věd a umění*, jejímž prezidentem byl Josef Šusta, vycházel filozofický časopis *Česká mysl*, jehož redaktorem byl i Jan Patočka.

Celková škoda na českém kulturním majetku dosáhla šesti a půl miliardy korun, do Německa bylo vyvezeno z protektorátu přes čtyři tisíce obrazů, ničily se knihovny, archivy a vědecké sbírky, byly zabaveny insignie Karlovy univerzity. Oficiální kulturní život byl podřízen okupační moci a německé propagandě, byla zavedena cenzura (kterou později Heydrich ještě zpřísnil) a neustále se rozrůstaly seznamy zakázaných uměleckých děl. *Úřad lidové osvěty* podléhající protektorovi měl na starosti tisk, divadla, písemnictví, výtvarné umění, hudbu, zpěv, tanec, kinematografii i cestovní ruch.

Po atentátu na Heydricha byla povinná zavírací hodina českých zábavních podniků, biografů atd. stanovena na dvaadvacet hodin večer. V den Heydrichovy smrti veškerou zábavu zakázali v souvislosti se státním smutkem. V roce 1944 byl kulturní život potlačen na úkor totální války, nadále již nebylo možné pořádat divadelní představení, literární večery ani výstavy a uzavřena byla také muzea. Menší divadelní představení mohli shlédnout už jen dělníci o přestávkách v závodech, Němci totiž věřili, že to podpoří produktivitu jejich práce. Zvláštní postavení v rámci protektorátní kultury měl film, protože ministr propagandy Joseph Goebbels přikládal filmovým týdeníkům velkou důležitost a zprávy o německých fenomenálních vítězstvích působily zpočátku nanejvýš věrohodně. A i když už se blížilo

vítězství spojenců, nikdo v hledištích protektorátních biografů neviděl záběry rozbombardovaných německých měst.

Nacisté si české školství přizpůsobili podle německého vzoru, vyučovací hodina byla zkrácena na pětáctyřicet minut a žáků mohlo být v jedné třídě maximálně šedesát. Počet dívek na středních školách byl výrazně omezen, na gymnáziích studovat nesměly vůbec, protože pro ně byla zřízena speciální dívčí reálná gymnázia, kde latinu nahradila rodinná výchova. Učební osnovy prošly velkými změnami, deset procent všech učebnic bylo staženo a šedesát procent upraveno nejprve jen začerněním ideologicky nevhodných pasáží. Pomalu byly zaváděny i dvojjazyčné příručky. Zeměpis byl zaměřen na území Říše a jejích spojenců, nejvíce byl zasažen dějepis a literatura, zakázána byla například Palackého koncepce česko-německého vztahu. Češi byli v učebnicích historie představeni jako kmen, nikoliv národ, ve školním roce 1941-1942 byla výuka dějepisu a literatury zcela zastavena, po její obnově se mohlo učit pouze o dějinách Říše, české dějiny byly součástí říšských dějin. Někteří učitelé nahrazovali výuku historie čtením Jiráskových *Starých pověstí českých* a klasiků devatenáctého století, například Boženy Němcové. Třídy jezdily i na místa spojená s českou minulostí, ale školní výlety byly později zakázány. Ve školách bylo přísně zapovězeno vše, co jakkoliv souviselo se státní myšlenkou, ve třídách toto pravidlo připomínaly portréty Háchy a Hitlera.

Uhlí se z protektorátu vyváželo do Itálie, takže si děti v zimě čas od času užívaly tzv. uhelných prázdnin. A jak se zhoršovala hospodářská situace, bylo nutné zapojit také žactvo a studenty do práce pro Říši: nejmladší sbírali kosti, papír, gumu, železo, textilní odpad, bodláky, houby či pecky ovocných stromů, starší vypomáhali zemědělcům při sklizni brambor a chmelu, studenti a učni byli nasazováni do vojenských služeb například při odstraňování trosek po náletech na říšská města nebo na hloubení příkopů, což v praxi znamenalo dvanáctihodinové směny těžké práce bez možnosti dovolené. Pracovalo se i o víkendech a také bez možnosti se umýt. Učitelé byli najímáni jako neplacení pomocníci při sčítání hospodářského zvířectva a povinně asistovali farářům při vystavování potvrzení o árijském původu obyvatel obce.

Průměrná hrubá mzda na počátku protektorátu činila 1077 korun měsíčně, v roce 1943 byla již skoro dvojnásobná, ale ještě více se zvedaly ceny spotřebního zboží a potravin na černém trhu, kde byli nuceni nakupovat lidé, kteří potřebovali něco, co nebylo možné získat za lístky – například láhev alkoholu stála osm set korun, cigareta dvacet, pro srovnání uvádím, že Baťa prodával dámskou letní obuv za 40-60 korun, jízdenka na pražský autobus stála 2,5-4 koruny v závislosti na délce jízdy. Dostupnost spotřebního zboží a potravin zhoršovali sami Němci, kteří díky umělému kurzu koruny vůči marce 10:1 nakupovali mnohem výhodněji a doslova vykupovali obchody s potravinami, sklem a textilem. Prvního října roku 1940 protektorát vstoupil do celní unie s Německem. Obyvatelstvo muselo odevzdat všechny zahraniční bankovky, československé bankovky byly definitivně zakázány paradoxně až na samém konci války. Daně navíc vzrostly až o 100%, čímž utrpěly především střední vrstvy.

Zvláštní nařízení se týkala židovských úspor a majetku, neboť se počítalo s jeho germanizací: veškerý židovský majetek měl skončit u okupantů. Nacisté se snažili zabránit tomu, aby Židé vybírali své peníze z bank, proto maximální limit pro výběr byl 1500 korun týdně, na židovské účty navíc nesměly chodit úroky. Drahé kovy mohli Židé prodat jen za snížené ceny a výhradně v budově číslo 32 v pražské Hyberské ulici, kde se obchodovalo s židovským majetkem. Židé byli před válkou významným ekonomickým činitelem, třetina předválečného průmyslového a bankovního kapitálu byla soustředěna v židovských rukou, jmenujme hutnický kombinát *Vítkovické železárny*, který řídili Rotschildové, či doly v ostravsko-

karvinské pánvi, které vybuodovala rodina Gutmannových. Židé měli převahu i v dřevařském průmyslu, sklářství, kloboučnictví, textilu, pleteném zboží a galanterii.

Němci řídili nejen tok židovských peněz, ale i protektorátní banky a pojišťovny, což v praxi vyústilo v okrádání protektorátu o ohromné částky. Zcela oficiálně platily Čechy a Morava zvláštní válečnou daň, která roku 1944 činila dvanáct miliard korun ročně, protektorát byl také nucen „prodat“ válečný materiál, za který nedostal zapláceno. V březnu 1940 Göring vyhlásil čtyřletý plán shromažďování neželezných kovů, proto byly z území Říše i protektorátu vyvezeny bronzové zvony a měděné části budov, celkem bylo zabaveno čtrnáct tisíc českých zvonů.

Večerní šaty byly především dlouhé a splývavého střihu. Odvážné ženy nosily i kalhoty... „*Matka ji jednou odmítla doprovázet na nákupu, protože Fritta nosila po vzoru Marlene Dietrichové kalhoty,*“ vypráví Peter Demetz, „*a matka byla přesvědčená, že v Praze by to lidé považovali za nevkus. (...) Německé dívky, ať už s krátkým účesem nebo s dlouhými copy, nosily humpolácké boty (alespoň podle mínění Čechů) a zásadně se nemalovaly, protože jak prohlásil Vůdce: ‚Eine Deutsche Frau schminkt sich nicht.‘ Ty ze Sudet většinou prozrazoval dirndl nebo bavorská či rakouská dirndlová sukně, jež se v prostředí české průmyslové metropole vyjímala jako pěst na oko, nebo světle hnědá kacabajka, která tvořila součást stejnojmenné Svazu německých dívek (Bund Deutscher Mädel) a na rukávu měla našitý černý trojúhelníček župní organizace. Mladí Sudeťáci v prvních měsících okupace nadále nosili bílou košili s černou vázankou, tj. vrchní polovinu uniformy Henleinovy strany, ale dávali se také vidět ve sportovní nebo téměř vojensky střiženém saku, pumpkách a bílých podkolenkách (jež Němci považovali za součást původního venkovského kroje). Češi dávali přednost normálnímu obleku v tmavších barvách, doplněnému kloboukem, ale o víkendech se v povltavských a posázavských lesích proměňovali v pestře postrojené trampy a kovboje z Divokého západu, jejichž oblečení věrně napodobovali podle českých rodokapsových ilustrací. České dívky chtěly být elegantní (jako mladé ženy ve francouzských nebo amerických filmech) a trochu růže nepovažovaly za hřích, ale za stejnou nutnost jako boty na vysokém podpatku a drahé punčochy. Na začátku okupace nosily na šatech a blůzkách různé aplikace čerpající ze slovanských lidových (a mnohdy kvazilidových) motivů, jimž se říkalo Svéráz a jež měly symbolicky kontrastovat s německými dirndly. Mladí Češi z nižších vrstev si vytvořili osobitý styl charakterizovaný dvouřadovým sakem a velice úzkými kalhotami, říkali si ‚potápky‘ a věčně vyseďávali v kavárnách, kde se tancovalo při swingu.“ Některé nacistky nosily oblečení podobné německým krojům, české kroje byly vidět jen při zvláštních příležitostech.*

Muži nosili tmavé obleky s dvouřadým sakem svislého střihu, dělníci kombinézy. Rebelové zvaní „potápky“ (ctitelé swingu a americké kultury) dávali přednost dlouhému saku, úzkým kalhotám odhalujícím ponožky a jako doplněk nosili vysoký klobouk.

I přes nejistotu vlastního života přiváděli na svět obyvatelé protektorátu nadprůměrné množství dětí, porodnost dosáhla svého vrcholu roku 1944. Svou roli při zvyšování porodnosti sehrálo také to, že konečně dospěly silné ročníky narozené po první světové válce a klesl průměrný věk nevěst, protože sňatek znamenal pro dívky jednu z nejjednodušších cest, jak se vyhnout pracovnímu nasazení. Možná se lidé podvědomě snažili o fyzické přežití národa v těžké době nebo děti plodili z prozaických důvodů: kvůli nedostatku uhlí a plynu byly byty nevytopené a za zatmění se moc nesvítilo, lidé chodili dříve spát, a mezi partnery tak častěji docházelo k pohlavnímu styku. Některé dívky raději zvolily osud svobodné matky než pracovní nasazení, navíc potraty byly přísně zakázané a za jejich provádění hrozila

poprava. Na území protektorátu byl zřízen i tzv. *Lebensborn*, tedy zařízení pro plození árijských dětí. V některých případech se v budovách Lebensbornů nacházely také árijské slečny, které se snažily otěhotnět s árijskými muži. V Praze se Lebensborn se nacházel ve vile č. 93 v areálu psychiatrické nemocnice v Bohnicích. Nacisti se snažili všemožně zabránit sexuálnímu styku a potažmo plození dětí mezi Němci a „podřadnými“ rasami, za něž považovali Židy i Slovany. Například za sex mezi Poláky a Němci hrozila poprava polského občana, v obdobné situaci by Čechům za sex s občany Říše hrozilo „jen“ vězení. Výjimku tvořily německé prostitutky, styk s nimi pro Čechy trestný nebyl, ale Němci se snažili prostituci omezit a organizovat. Zmizet měla především pouliční prostitute a ženy, které si takto vydělávaly, byly poslány do koncentračních táborů. Nahradila je síť nevěstinců pro vojáky, dělníky a vězně v lágrech, v říšských podnicích tohoto typu působily tisíce žen, mezi nimi i Češky – nutno dodat, že k tomu nebyly nuceny. Ke zřízení nevěstinců pro dělníky možná přispěl fakt, že Němky byly údajně posedlé Čechy a snažily se s nimi navázat milostný poměr.

Více než prostitutky dráždili nacisty homosexuálové, kteří představovali rušivý prvek, protože Němci velebili velkou „tradiční“ rodinu jako základní jednotku silného státu. Věřilo se, že homosexualita je vyléčitelná nemoc, proto byl v listopadu 1943 založen v Praze *Výzkumný ústav V*, kde se dánský lékař Carl Vaernet pokoušel objevit lék, jenž by přeměnil homosexuály v heterosexuály.

Nejrozumnějším řešením pro Židy byl útěk ze země. Jen málokomu totiž byla udělena výjimka (tzv. čestné árijství); tyto osoby nesměly být členy komunistické strany, vyžadoval se čistý trestní rejstřík. Protižidovská nařízení se nakonec netýkala jen jednačtyřiceti Židů, například profesora germanistiky Arnošta Krause (který však posléze stejně zahynul v Terezíně) či několika židovských manželek významných Čechů. Možnost emigrovat měl naproti tomu skoro každý včetně chudých – bohatí Židé přispívali na pomoc emigrantům, pořádaly se kurzy pro zájemce o emigraci. Do konce roku 1940 se z protektorátu vystěhovalo pětadvacet tisíc Židů, během let 1941 a 1942 už jen něco málo přes osm set osob, protože Němci přestali mít na židovském vysídlení zájem. V lednu 1942 byl na tajné konferenci v německém Wannsee zpečetěn tragický osud milionů Židů.

Transporty Židů z protektorátu na východ musela organizovat Židovská náboženská obec. Lidé se shromažďovali ve Veletržním paláci a odtud odjel první vlak do Lodže v říjnu 1941, později byli Židé deportováni nejprve do Terezína. „*Měli jsme štěstí, že přijela souprava se dvěma vozy, jelikož Židé měli dovoleno jezdit jen ve vlečňáku, ale stejně to nebylo jen tak,*“ popisuje Peter Demetz cestu své matky na shromaždiště, odkud odjížděly transporty do koncentračního tábora. „*Položil jsem maminčin kufr na podlahu, a jak jsme tam tak stáli uprostřed vozu, nějaký pán zřejmě lepší sorty na nás začal křičet, že Židi podle nařízení smějí jezdit jen na zadní plošině. Protestoval proti naší přítomnosti tak vehementně, až v obličejí zrudl jako rak, a tak jsem kufr sebral, vzal maminku za loket a prodrali jsme se plným vozem dozadu, kde nám lidé mlčky udělali místo. Všichni odvraceli oči a bylo na nich vidět, jak je jim stydno, ale zároveň mají strach.*“

Již počátkem roku 1943 byli skoro všichni protektorátní Židé (jednalo se o více než sto dvacet tisíc osob) odsunuti do ghatt, v emigraci či mrtví. Židovský majetek skončil v německých rukou: do roku 1944 vyhnali pětáctýřicet tisíc Židů z jejich devítit tisíců bytů, které připadly Němcům s politickým vlivem. Protektorátní odbojové organizace zaslaly do Londýna zprávu, že „*Naši lidé sice nesouhlasí s bestiálním způsobem vybijení Židů, přitom se však domnívají, že většině Židů patří to, co se děje. (...) Vůbec nepomýšlí na to, že by se snad mělo Židům vrátiti, byť i částečně, to, oč přišli při německém řádění.*“

Za války zahynulo šedesát pět procent českých Židů a na území protektorátu zbyla pouhá dvě a půl procenta původní židovské populace. Jen necelých pět set Židů přežilo válku v úkrytech, z toho polovina byly děti. Zdá se však, že ani děsivý osud židovské menšiny nezměnil antisemitský postoj mnohých Čechů. Byl 12. květen 1945, již rozkvetly šeříky a okupanty vystřídali osvoboditelé, když mladá Felicitas Wolfová potřebovala odjet autobusem do Olomouce, aby zjistila, co se stalo s jejím bratrem Ottou. Řidič jí však zakázal vstup do vozu se slovy: „My Židy nebereme!“

Podle nacistické terminologie byli *cikány* ti, kteří měli cikánskou legitimaci, míšenci a lidé „po cikánsku žijící“ neboli tzv. bílí cikáni. V předvečer války žilo na území protektorátu přibližně 110 000 Romů, další přišli z okupovaného Rakouska a Sudet, ale vzhledem k hrozbě etnických čistek se prvního dubna 1940 k romské národnosti přihlásilo jen 6540 osob, z toho bylo 1246 dětí, z nichž celé dvě třetiny chodily do školy.

Situace, v níž se Romové ocitli, se začala zhoršovat spolu se všeobecným utužením režimu v protektorátu roku 1942, kdy vyšel zákon o potírání tzv. cikánského zlořádu. Romové začali být posíláni do tzv. cikánských táborů, které původně sloužily jako kárné tábory pro nezaměstnané bez ohledu na rasovou příslušnost. O cikánské příslušnosti rozhodovala místní samospráva, takže v táborech mohli skončit i nepohodlní občané neromské národnosti. Na druhé straně někteří starostové žádali gestapo o výjimku pro místní Romy, kteří nedělali žádné problémy – takto se podařilo zachránit například slavnou muzikantskou rodinu Kubíků z Hrubé Vrbky. Češi byli se svými romskými spoluobčany solidární, doprovázeli je k transportům, plakali, dávali jim na cestu jídlo a svařené víno s vodou.

Na území protektorátu se nacházelo několik kárných táborů, z nichž se staly sběrné tábory pro Romy – v Letech u Písku a v Hodoníně u Kunštátu –, odkud putovaly čtyři a půl tisíce lidí do Osvětimi, kde skoro všichni zahynuli. I pro Romy, kteří byli zvyklí na nízkou životní úroveň a chudobu, byly podmínky v táborech velikým šokem. Po příchodu je podrobili lékařské prohlídce a ostříhali (což romské ženy nesly velmi těžce), ty, kteří měli vši, oholili. Rodiny byly rozděleny, ženy, muži a děti (chlapci do čtrnáctých narozenin, dívky do dvanáctých) žili a pracovali zvlášť. Oblečení si ženy nejprve mohly ponechat původní, muži dostali zvláštní pracovní oděvy, ovšem většina Romek přišla do tábora v létě, a tudíž jim v zimě chyběly dostatečně teplé svršky a boty, totéž se týkalo i dětí. Podchlazení a nedostatečná výživa se na věznicích podepsala, jídlo a stravu dostávali v minimálním množství, jen aby mohli pracovat, navíc pracovníci táborů zásoby potravin vykrádali.

Záminkou pro zřízení cikánských táborů bylo vyřazení Romů ze společnosti a jejich „vychování k práci, pořádku a disciplíně“ – převýchova spočívala v nucených pracích na stavbě silnic, železnic, v lomech i zemědělství. Den v táboře začínal v pět hodin ráno budíčkem, rozcvíčkou a snídaní, v půl osmé již vězni odcházeli do práce, která trvala do půl šesté, mezitím měli přestávku v poledne na oběd. Večerka byla v osm hodin večer a po ní muselo být v táboře absolutní ticho, zapovězeny byly hazardní a karetní hry, rozdělávání ohně, kouření mimo kuřárny a jakýkoliv styk s okolím či přijímání návštěv. Bylo povoleno napsat pouze dva dopisy a dva také přijmout, všechny písemnosti procházely cenzurou. Romský jazyk byl zakázán, vězni mohli používat pouze němčinu.